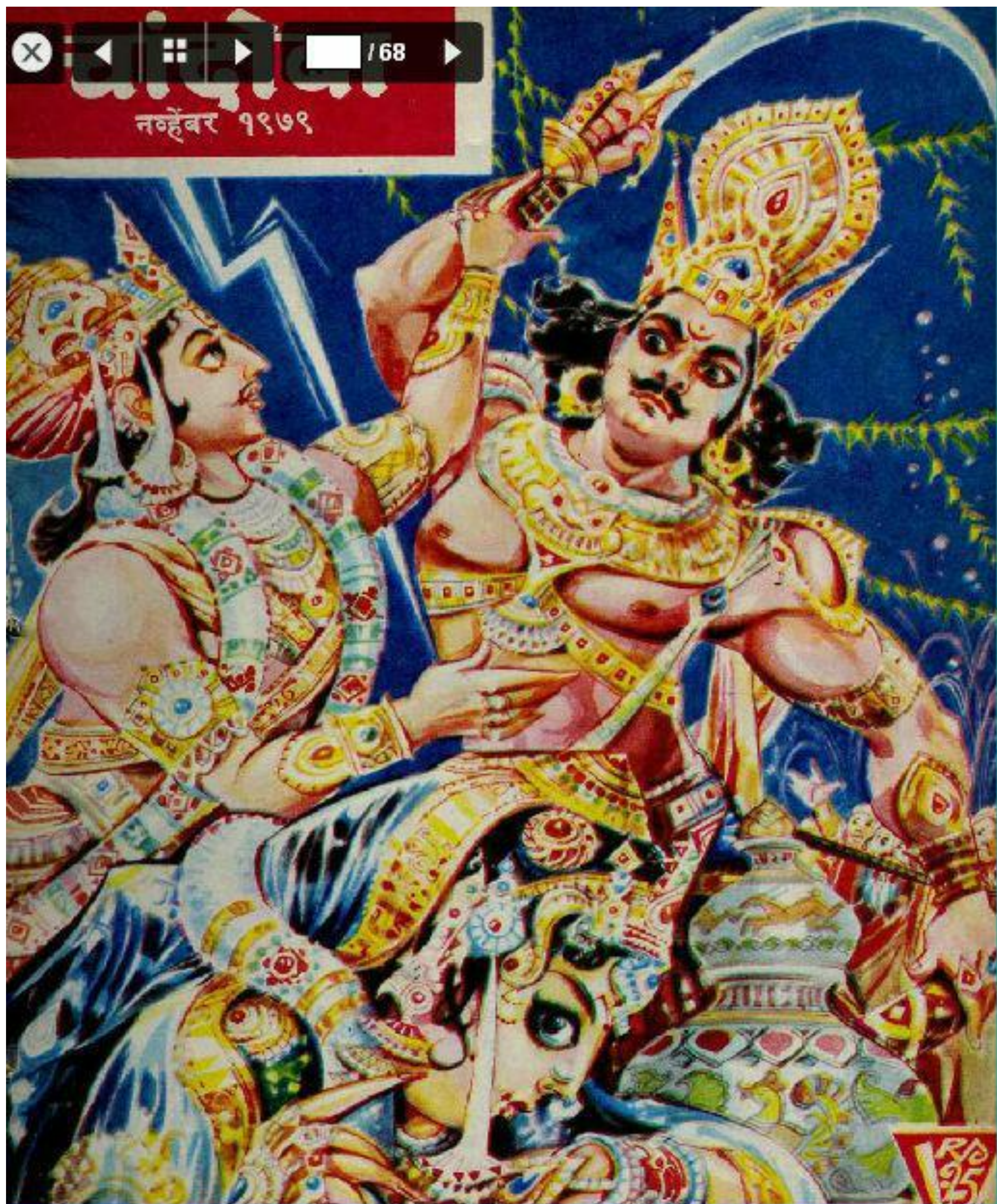

नव्हेंबर १९७९

सी. शेषम्मा, रायचूर (कर्नाटक)

प्र. : उन्हाळ्यात काही अंतरावर पाहिले तर गॅसस्टोव्ह जळतांना दिसते तसे भासते. तसं ते फक्त उन्हाळ्यातच कां दिसते?

उ. : उन्हाळ्यात जमीन फार तापलेली असल्यामुळे जमिनीलगतची हवा तापून हलकी होते व वर जाते. तितकी न तापलेली वरची हवा जड असल्याने खाली उतरते. या दोन्ही परस्परांसमोर येऊन मिसळतात तेव्हां त्यांच्या मधून जी प्रकाशाची किरणे जातात त्यांचा प्रसार थोड्याफार फरकाने होतो. म्हणून दुरून दिसणाऱ्या वस्तू हालल्यासारख्या भासतात. जळत्या स्टोव्हवर तसे दिसण्याचे कारण सुद्धा तेच. थंड हवेतून येणारी ज्योतिकिरणे उष्ण हवेत प्रवेश केल्याबरोबर एकीकरण होते.

सी. एच. सुधा, नेल्लूर (आंध्र)

प्र. : झोप म्हणजे काय? डोळे मिटले तरच का झोप येते?

उ. : आपल्या मेंदूच्या पापुद्र्यावर अनेक ज्ञानकेंद्रे असतात. आपण जागे असताना बाहेरच्या वातावरणात जो बदल होत राहातो–दृश्यांत, आवाजांत वगैरे मध्ये–त्यामुळे ते ज्ञानबिंदू स्पंदित होतात. मेंदूतील या वरच्या थरांना विश्रांती मिळाल्याखेरीज आपल्याला झोप येत नाही. म्हणून डोळे मिटल्याशिवाय झोप येत नाही.

पी. व्ही. सुंदरकुमार, ब्रह्मपूर (ओरिसा)

प्र. : 'फॅन' (विजेचा पंखा) फिरत नसतांना त्याच्या पंखांमागच्या वस्तू आपल्याला दिसत नाहीत. परंतु विजेचा पंखा फिरू लागला म्हणजे मात्र त्या वस्तू स्पष्ट दिसतात त्याचे कारण काय?

उ. : पंखा फिरत असतांना त्याच्या पंखापंखामध्ये जी रिकामी जागा असते तिच्यामुळे मागच्या वस्तू दिसतात. एकदा दिसलेली वस्तू किंवा पदार्थ एका सेकंदाच्या दहापट काळ डोळ्यातून नाहीसा होत नाही. तेवढ्या अवधीत पंखा पुढे सरकतो. म्हणून आपल्याला पंख्यापलीकडच्या वस्तू दिसतात. याचे याहून चांगले उदाहरण म्हणजे आपण वाचीत असतां किंवा काही दृश्य पहात असतां

[७५]

पुनर्जीवित सिंह

चार ब्राह्मण मित्र होते. त्यांपैकी तिघे सर्वशास्त्रसंपन्न विद्वान होते, परंतु त्यांना लोकज्ञान तिळमात्रही नव्हते. चवथ्याला कोणतेही शास्त्र येत नव्हते. लोकज्ञान मात्र खूप होते.

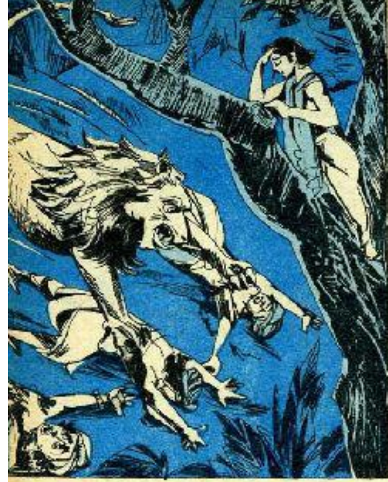
एकदां चौघे एका जागी बसून विचार करू लागले. "आपण सर्व शास्त्रांचा एवढा अभ्यास केला, पण काय उपयोग? आपण देशाटन करून राजदरबारात आपल्या विद्येचे प्रदर्शन करून खूप पैसे मिळवू या." असा विचार करून ते देशाटनाला निघाले.

ते थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्यांच्या पैकी एक जण म्हणाला–"आपल्या पैकी एकाला लोकज्ञान पुष्कळ आहे, परंतु शास्त्रज्ञान थोडे देखील नाही. पांडित्य नसेल तर केवळ लोकज्ञान असल्याबद्दल कोणता राजा खूष होईल? बक्षिस पारितोषिक कायते आपल्यालाच मिळणार. त्यातला वाटा याला नाही मिळणार. याला आपण परत पाठवू या."

दुसरा म्हणाला–"आपल्या पैकी एकाला घरी पाठविणे, हे नाही बरोबर. आपण सर्व लहानपणापासून एकत्र खेळलो, वाढलो आणि आतां त्याला एकट्याला बाजूला सारणे अन्याय होईल."

इतरांनी ते मान्य केले आणि चारही मित्रांनी पुढला प्रवास सुरू केला.

काही दिवस चालत राहिल्यावर त्यांना एक मोठे अरण्य लागले. तेथे त्यांना सिंहाची हाडे पडलेली दिसली. ती पाहून शास्त्रज्ञ म्हणाला–"आपण आपापल्या शास्त्रज्ञानाचे प्रत्यक्ष प्रदर्शन करायला चांगली संधी मिळाली आहे. मी सर्व हाडे

जुळवून सिंहाच्या हाडांचा पूर्ण सांपळा तैयार करतो.

दुसरा म्हणाला–"मी त्याच्यावर मांस, रक्त, ज्ञानतंतू लावून कातडे बसवितो."

"मी त्याच्या अंगात प्राण ओतून त्याला पुनर्जीवित करीन." तिसरा म्हणाला.

म्हटल्याप्रमाणे पहिल्याने सिंहाच्या हाडांचा सांपळा उभा केला. दुसऱ्याने त्याच्यावर रक्तमांस चढवून कातडे बसविले व तिसरा प्राण ओतायला तयार होताच केवळ लोकज्ञान असलेला चवथा म्हणाला–"हा आहे सिंह! याच्यात प्राण ओतल्याबरोबर हा आपणां सर्वांना खाऊन टाकील की? म्हणून प्राण ओतण्याचा प्रयत्न करू नकोस."

तिसरा म्हणाला–"तू आहेस मूर्ख! दोघांनी आपल्या ज्ञानाचे प्रदर्शन केल्यावर मी स्वस्थ बसू म्हणतोस का?"

चवथा म्हणाला–"माझी ना नाही. तुला काय वाटेल ते कर, परंतु त्या पूर्वी मी झाडावर चढून बसतो!"

त्यानंतर तिसऱ्याने सिंहाच्या अंगात प्राण ओतले. पुनर्जीवित होताच सिंह गरजला व त्याने तिघांना खाऊन टाकले. सिंह तेथून निघून गेल्यावर लोकज्ञानी झाडावरून उतरला व निर्विघ्नपणे घरी परतला.

अतिलोभीने अत्यंतलोभीला ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"एक कमळ असले तर तळ्याला कोणी पुष्करणी म्हणत नाही. तसेच फक्त एका गोष्टीवरून नीतिबोध होत नाही. अशा अनेक गोष्टी आहेत." असे सांगून त्याने आणखी एक गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

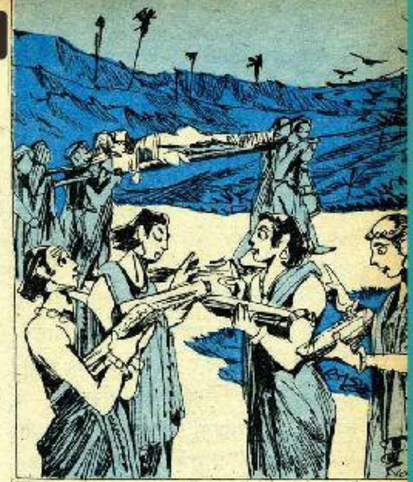
पढतमूर्ख

फार पूर्वी उज्जयिनी येथे चौघे ब्राह्मण मुलगे परस्परांचे जीवश्च कंठश्च मित्र होते. त्यांनी कोठल्या तरी मोठ्या गुरुकुलात शिकायचे ठरविले आणि कन्याकुब्ज येथे जाऊन तेथे एका सुप्रसिद्ध गुरूच्या घरी जाऊन त्याच्याजवळ बारा वर्षे अध्ययन केले.

विद्याभ्यास पुरा झाल्यावर त्यांनी गुरूचा निरोप घेतला आणि सर्व ग्रंथ बरोबर घेऊन उज्जयिनीला जाण्यासाठी निघाले. नवे देश पाहतां येतील या विचाराने ते नव्या वाटेने चालू लागले. आपण एवढा अभ्यास केला आहे, एखादा कठीण प्रसंग आलाच तर त्याला तोंड द्यायला आपल्या जवळ भरपूर ज्ञान आहे असा त्यांच्या मनात आत्मविश्वास होता.

ते काही अंतर चालून गेले. तेथे वाट दोन दिशांना फुटलेली होती. पुढे कोणत्या वाटेने जावे हा प्रश्न उभा राहिला. तेव्हां त्यांच्या पैकी एक जण म्हणाला–

"कोणत्या वाटेने जावे हा प्रश्न उभा राहिला तर मी वाचलेल्या पुस्तकात असे सांगितले आहे की शिकलेल्या सवरलेल्या माणसाला त्याचे काय कर्त्तव्य आहे हे त्याला आत्मस्फूर्तीनेच कळते. त्याने कोणाला विचारण्याची गरजच नसते. मूर्ख अशिक्षित माणसे इतरांना विचारीत बसतात व इतरांच्या मदतीनेच आपली कामे पुरी करतात. म्हणून आपण कोणाला विचारण्याची गरजच नाही. आपण ठरवू या कोठल्या वाटेने जायचे ते." दोन्ही रस्ते जेथून फुटत होते तेथे

चौघे जण बसले व आपापले ग्रंथ उघडून पाहू लागले. तेवढ्यात दोन्ही पैकी एका वाटेने चार जण एक मढे नेत असलेले व त्यांच्या बरोबर आणखी काही लोक जात असलेले दिसले.

लगेच एक जण म्हणाला–"प्रश्न सुटला! चार चौघे जातात त्या वाटेने जावे असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. तेव्हां हे लोक जात आहेत त्या वाटेने जाऊ या.

प्रश्न इतका सहजी सुटल्याबद्दल सर्वांना आनंद झाला. ते प्रेतामागून चालू लागले. आणि थोड्याच वेळात स्मशानात पोचले. ती वाट तेथेच संपत होती.

हे चौथे विद्वान चितेपासून थोड्या अंतरावर उभे राहून विचार करू लागले की पुढे काय करायचे? त्यांना तेथे गाढव उभे असलेले दिसले.

एक जण म्हणाला–"यात काही तरी अर्थ असला पाहिजे. नाहीतर हे गाढव आपल्या बरोबर येथे उभे कां बरे राहिले असते?"

लगेच आणखी एकाने आपला ग्रंथ उघडून वाचून पाहिले व म्हणाला–"कळलं! हे गाढव आपला मित्र आहे! 'राज द्वारे, स्मशानेच यस्तिठति स बांधवः' असं माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. तेव्हां आपण प्रेमाने याच्याशी बोलले पाहिजे."

एकाने चटदिशी उठून गाढवाच्या गळ्याला प्रेमाने कवटाळले. दुसरा त्या गाढवाचे मुके घेऊ लागला. आणखी एक त्या गाढवाचे पाय धुवू लागला. चवथा कित्येक दिवसांनी मित्र भेटला म्हणून आनंदाश्रू ढाळू लागला.

[illegible] करायला आलेले शोकग्रस्त लोकही हंसू लागले.

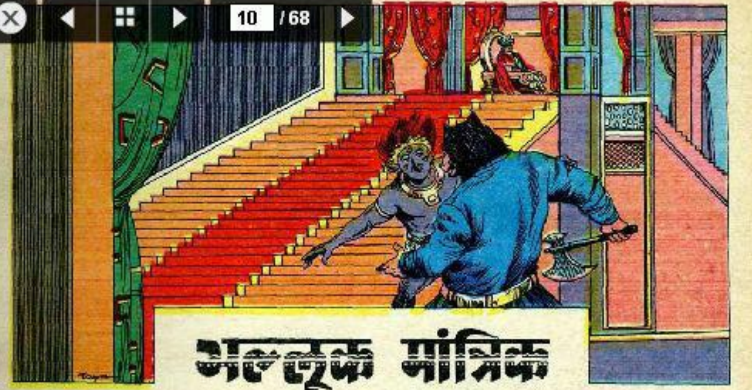
इतक्यात एक उंट मालकाची नजर चुकवून तेथे पळून आला. "याचा अर्थ काय बरे असावा?" एका विद्वानाने विचारले.

'धर्मस्य त्वरिता गतिः' असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. पळत धावत हा आला आहे, तेव्हां हा धर्म असला पाहिजे." असा आणखी एक विद्वान म्हणाला.

तिसरा विद्वान म्हणाला–"'इष्टं धर्मेण योजयेत' असे माझ्या ग्रंथात लिहिले आहे. म्हणजे आपल्यावर काही संकट आले तर त्याचा संबंध धर्माशी जोडावा. म्हणून आपण या गाढवाला व उंटाला परस्परांशी बांधून ठेवू या."

चौघांनी मिळून खूप प्रयत्न करून उंटाला व गाढवाला परस्परांशी बांधले. तेव्हां त्यांना गाढवाच्या खूप लाथा खाव्या लागल्या. स्मशानातले लोक स्वतःला आवरू शकले नाहीत व हसू लागले.

भल्लूक मांत्रिक

[१५]

[कालीवर्मा आपल्या अनुयायांसह किल्ल्यात शिरला. मायावी मर्कटाने त्यांना एक मुंडके दाखवून ते दुर्मुखाचे असल्याचे सांगितले. परंतु ते त्याचे नसल्याचे ओळखून ते त्याच्या शोधार्थ फिरत असतां सभामंडपांतल्या सिंहासनावर तो बसलेला त्यांना दिसला. लगेच चांडाळ भल्लूकाने हत्तीवरून मंडपात उडी मारली. पुढे–]

चांडाळ भल्लूकाला सभामंडपात उडी मारतांना पाहून कालीवर्माने पुढला धोका ओळखला व रानटी सेवकाला हाक मारून म्हणाला–"अरे, पळ आणि भल्लूकाला राजा दुर्मुखाचे डोके उडवू देऊ नकोस." नंतर लगेच मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"अरे भल्लूका! थांब, मी येतो आहे, राजाला ठार करू नकोस." असे म्हणत सभामंडपाच्या पायऱ्या झपझप चढून जाऊ लागला.

कालीवर्माने सावध केल्याबरोबर रानटी शिकारी हत्तीवरून उडी मारून पळत गेला आणि चांडाळ भल्लूकाच्या व दुर्मुखाच्या मध्ये आडवा उभा राहून म्हणाला–"भल्लूक मालक! घाई करू नका. कालीवर्मा मालकांनी राजाचे डोके कापू नका असे सांगितले आहे."

चांडाळ भल्लूक चकित होऊन म्हणाला–"भल्लूक मांत्रिकांनी, ज्या राजाने त्यांचा

अपमान केला होता, त्याचे डोके कापून आणायला सांगितले होते ना? त्यांच्या आज्ञेचे पालन केले नाही तर मला पुन्हां पूर्ण अस्वल करून टाकतील की?"

तितक्यात तेथे कालीवर्मा आला व राजा दुर्मुखाला हालल्याडुलल्याशिवाय निश्चळ सिंहासनावर बसलेला पाहून चकित झाला व म्हणाला–"याला झाले आहे तरी काय? डोळे मिटून बसला आहे, जिवंत आहे की मेला? आहे तरी काय?"

चांडाळ भल्लूक आपला परशू खांद्यावर ठेवून म्हणाला–"कालीवर्मा मालक, आपली काय आज्ञा आहे? आज डोके कापू नको म्हणता?"

कालीवर्मा दुर्मुख राजाच्याजवळ जाऊन म्हणाला–"भल्लूका! अरे तू डोके कापायच्या आधीच हा दुर्मुख गतप्राण झाल्यासारखा दिसतो आहे. काय बरे झाले असेल? मला वाटते, तू परशु घेऊन येत होतास, ते पाहूनच त्या भीतीने याची हृदयक्रिया थांबली की काय?"

"चांडाळ भल्लूकाने दुर्मुखाचे डोके तर कांपलेले नाही ना?" असे म्हणत भल्लूक मांत्रिक तेथे आला आणि सिंहासनावर हालल्या डुलल्याशिवाय स्वस्थ बसलेल्या दुर्मुखाला पाहून म्हणाला–"बहुतेक हा जिवंत असावा, आतां जीव जाणार या भीतीने मूर्छित झालेला असावा." असे म्हणत तलवार दुर्मुखाच्या खांद्याला लावीत म्हणाला.

"दुर्मुखा! शुद्धीवर ये. तुझ्या जिवाला कसलेच भय नाही!"

लगेच दुर्मुखाने डोळे उघडले आणि हाताने डोके धडावरच आहे ना, हे पाहून व मनाची खात्री झाल्यासारखा म्हणाला–"तरमग माझे डोके अजून धडावरच आहे तर! चांडाळ भल्लूकाच्या परशूने ते उडविले गेले नसून अजून जागेवर आहे आणि जमिनीवर लोळू लागलं नाही, म्हणावयाचे! हा..."

ते ऐकून सर्व मोठ्याने हसू लागले. दुर्मुख घाबरून जाऊन सिंहासनावरून उडी मारून खाली आला व म्हणाला–"ओ...हो! कालीवर्मा, भल्लूक मांत्रिक वगैरे सर्व येथेच आहेत तर? पुन्हां एकदां सिंहासनावर बसण्याची माझ्या मनाची इच्छा पुरी झाली. आतां माझे डोके उडविले गेले तरी मला फिकीर नाही."

कालीवर्मा दुर्मुखाचे दोन्ही खांदे धरून त्याला सिंहासनावर बसवीत म्हणाला–"राजा दुर्मुखा! तू आतां आमचा मित्र झाला आहेस रे. झालं गेलं सर्व विसरून जा. तुझा किल्ला बळकावणारा सामंत सूर्यभूपती आणि माझे गुरु भल्लूक मांत्रिक यांचा मंत्रदंड चोरून नेणारा तो मायावी मर्कट हे दोघे एक झाले आहेत. आपण आता सर्व जण मिळून त्या दोघांना हुडकून काढून कैद केले पाहिजे."

कालीवर्मा म्हणाला ते ऐकून दुर्मुखाला परमानंद झाला व तो सिंहासनावरून उतरून वेगाने सभामंडपात आला आणि तलवार उपसून मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"अरे, सर्वजण, किल्ल्यात जे कोणी असतील, सैनिक हो, ऐका! उदयगिरीचा राजा मी हुकूम देतो आहे, माझे स्वामिभक्त असे जे कोणी असतील त्यांनी तावडतोब इकडे समोर यावे. तसे जे येणार नाहीत त्यांना मी राजद्रोही ठरवून त्यांचा शिरच्छेद करवीन."

चांडाळ भल्लूक सभामंडपाच्या कठड्यावर उभा राहून आपला परशू आकाशात फिरवीत मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"किल्ल्यात कानाकोपऱ्यात लपून बसलेल्या सैनिकांनो, राजा दुर्मुखाची आज्ञा ऐकलीत का? सर्वांनी इकडे येऊन हजर व्हावे."

ती आरोळी ऐकल्याबरोबर किल्ल्यात चहूकडे लपलेले सैनिक धावत सभामंडपाकडे येऊ लागले. पांच दहा मिनिटांनी कालीवर्माने जमा झालेल्यांची संख्या मोजून पाहिली व राजा दुर्मुखाकडे वळून म्हणाला–"काय रे दुर्मुखा! तुझे सैनिक सर्व मिळून पन्नासावर दिसत नाहीत. उदयगिरीच्या राजाचे हेच का ते मोठे सैन्य?"

राजा दुर्मुख अपमान झाल्यासारखा मान खाली करून म्हणाला–"कालीवर्मा! माझ्या सर्व सैनिकांना लांच देऊन त्या सामंत भूपतीनें आपल्याकडे वळवून घेतले आहे. प्रथम आपण त्या राजद्रोही बंडखोरालाच धरले पाहिजे."

कालीवर्मा भल्लूक मांत्रिकाकडे वळून म्हणाला–"गुरुवर्य, आपली काय आज्ञा आहे ?"

भल्लूक मांत्रिक मंडपाच्या कठड्याला टेकून उभा राहून किल्लयाच्या भिंतीकडे पहात होता. मंत्रदंड गेल्याबद्दल फार वाईट वाटत होते. शिवाय त्या कठीण परिस्थितीत तो किल्ला सोडून जायचं ठरविलं तर राजा दुर्मुख आणखी जास्त संकटात सापडण्याची शक्यता आहे. आणखी त्याला असेही वाटलं की त्याचे गुरू भल्लूकपाद यांच्याकडे आपण जाऊ असे सुचविले तर आपल्यावर गुरुभक्ती दर्शविणारा कालीवर्मा सुद्धा कदाचित त्या गोष्टीस नकार देईल...

भल्लूक मांत्रिक अशा विचित्र मनःस्थितीत कालीवर्माला म्हणाला–"काली, माझ्या शिष्या! माझा हुकूम काय तो तूर्त राहू दे. तुला काय करणे बरोबर होईल, हे तूच सांग!"

ते ऐकून कालीवर्मा आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"हा काय प्रश्न करतां आहां? एकदां आपण मला आपले गुरु भल्लूकपाद राहतात त्या पर्वताकडे घेऊन जातो असे म्हणाला होतां. ती गोष्ट विसरलात का?"

तो प्रश्न ऐकून भल्लूक मांत्रिकाला आनंद झाला. म्हणाला–"काली, माझ्या शिष्यवर्या! तुझी गुरुभक्ति पाहून मी तुझी पाठ थोपटतो. माझे गुरु भल्लूकपाद हे एका तांत्रिकामुळे संकटात सापडले आहेत. त्यांना तुझ्यासारख्या शूर साहसी व्यक्तीची गरज आहे. ती मदत दिल्याबद्दल तुला काय हवे, सांग!"

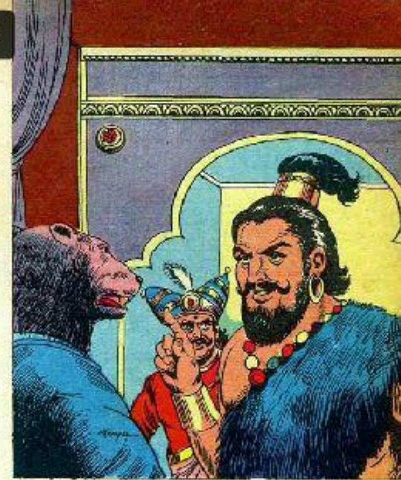
कालीवर्मा क्षणभरच विचारात पडला. नंतर म्हणाला–"मला काय हवे आहे ते नंतर पाहू. राजा जितकेतून मला शिरच्छेदाची शिक्षा करायचे ठरवून शिरीषवनात पाठविले. त्यावेळी आपण माझ्या मदतीला धावलात. आणि मी आपल्याला वाटेल ती मदत द्यायचे मान्य केले. तेव्हां आतां काय करायचे ते आपणच सांगावे."

"तसं असेल तर तू माझ्याबरोबर ब्रह्मपुत्रा नदी उगम पावते त्या प्रदेशात चल. माझे गुरुवर्य भल्लूकपाद राहतात त्या पर्वतीय प्रदेशात आले पाहिजेस!" भल्लूक मांत्रिक म्हणाला.

"ठीक, चला तर!" असे म्हणत कालीवर्मा निघायला तयार झाला.

राजा दुर्मुख थरथर कापत म्हणाला– "मांत्रिक प्रभू! आपण मला विसरलात का? आपल्या या छोटेखानी सैन्याच्या मदतीने मला आपले राज्य परत जिकणे अशक्य आहे. म्हणून मीसुद्धा आपल्या बरोबर येतो."

भल्लूक मांत्रिक काही बोलणार इतक्यात चांडाळ भल्लूक आपली कुऱ्हाड जमिनीवर आपटीत रडक्या आवाजात म्हणाला– "आणि मी मालक? तुम्ही सर्व इकडून निघून गेल्यावर माझे जुने मालक जितकेतू महाराज, मी त्यांची आज्ञा मोडल्याबद्दल जंगली जनावरासारखी माझी शिकार करतील की! म्हणून मला सुद्धा बरोबर घेऊन चला."

भल्लूक मांत्रिकाने चांडाळ भल्लूकाच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हटले–"भल्लूका, तू घाबरू नकोस. मी तुला व राजा दुर्मुखाला विसरून गेलो असे समजू नकोस. मी तुमचे दोघांच्या हिताचे जे असेल ते करून नंतरच हा प्रांत सोडून जाणार आहे. चंद्रशिला नगरीचा राजा जितकेतू याने कालीवर्माबरोबर माझा अपमान केला आहे. म्हणून आपण प्रथम तिकडे जावयाचे आहे व त्या राजाचा समाचार घेऊन पुढे काय ते करावयाचे आहे."

"त्या घमेंडखोर राजाचा मंत्री जीवगुप्त काही सैनिकांना बरोबर घेऊन किल्ल्याबाहेर वेढा दिल्यासारखा पाहारा देतो आहे.

त्याला अकस्मात् आपल्यावर हल्ला करता येऊ नये म्हणून त्याला आडवा उभा आहे तो उग्रदंड राक्षस. नंतर हा सामंत भूपती आणि मायावी मर्कट किल्ल्यात कोठे दडी मारून बसले आहेत नकळे!" कालीवर्मा म्हणाला.

कालीवर्मा ते म्हणतांच चांडाळ भल्लूक खांद्यावर आपला परशू ठेवून म्हणाला– "कालीवर्मा मालक, मी पहिल्याने हत्तीवर बसून किल्ल्याबाहेर जाऊन परिस्थिती कशी आहे, पाहून येतो. उग्रदंड राक्षसाच्या मदतीला मला आलेला पाहून तो मंत्री व सैनिक चंद्रशिला नगराकडे कदाचित् पळूनही जातील."

"बरे तर तू जा. आम्ही त्या सामंताला आणि त्या मायावी मर्कटाला, या किल्ल्यातच ते कोठे आहेत का पाहातो आणि तुझ्या पाठोपाठ येतो." कालीवर्मा म्हणाला.

लगेच चांडाळ भल्लूकाने रानटी सेवकाला हाक मारून हत्तीला सभामंडपाजवळ आणायला खूण केली.

रानटी सेवकाने हत्तीला सभामंडपाजवळ आणून उभा केल्यावर चांडाळ भल्लूक त्याच्यावर चढला. तोपर्यंत ते सर्व निमूटपणे पहात व ऐकत शेजारी उभा असलेला दुर्मुख राजा म्हणाला–"मांत्रिक प्रभो! मी या थोड्याशा सैनिकांसह या किल्ल्यात राहणे धोक्याचे आहे. मीसुद्धां तुमच्याबरोबर चंद्रशिला नगरीला येतो."

"मी तरी तुला तेच सांगणार होतो. तुझ्या फक्त चाळीस एक सैनिकांना बरोबर नेऊन तू एक नवीन राज्य जिंकायला निघाला आहेस, समजले का तुला?" भल्लूक मांत्रिक म्हणाला.

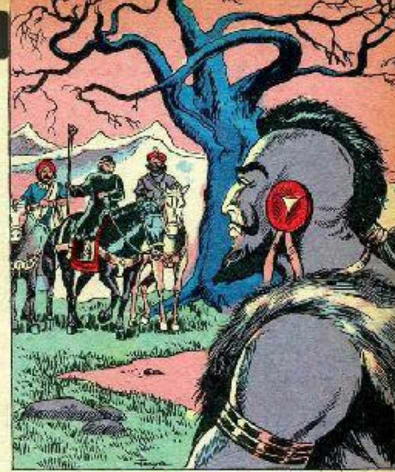
नंतर सर्व सभामंडपांतून खाली उतरून आले व सामंत राजा आणि मायावी मर्कट दोघांच्या शोधार्थ ते सैनिकांना आज्ञा करणार इतक्यात किल्ल्याच्या भिंतीवर उभे राहून राजा दुर्मुखाचे अंगरक्षक जोराने ओरडून म्हणाले–"महाराज, आपला सामंत राजा आणि मायावी मर्कट दोघे जितकेतू राजाच्या ... किल्ल्याबाहेर उभे आहेत. ते राक्षसाजवळ काहीतरी बोलत आहेत."

"तसे होणार असा एक संशय माझ्या मनात आल्याशिवाय राहिला नाही. आपण किल्ल्याच्या जळून गेलेल्या फाटकावर जरूर तेवढा पाहारा ठेवला पाहिजे. बहुतेक त्या दोघा दुष्टांचा प्रयत्न उग्रदंडाला त्यांच्या बाजूने वळवून घेण्याचा प्रयत्न चालू असणार." कालीवर्मा म्हणाला.

"काली, त्या प्रयत्नात त्यांना मुळीच यश मिळणार नाही. कारण त्या राक्षसाला माझ्या मदतीची कशासाठी तरी गरज आहे. तरमग चला, आपण निघू या." भल्लूक मांत्रिक म्हणाला.

कालीवर्माला वाटले होते तसा जितकेतू राजाचा मंत्री जीवगुप्त उग्रदंड राक्षसाला मोठमोठी प्रलोभने दाखवीत होता आणि त्याला आपल्या बाजूला वळवून घेण्याची खटपट करीत होता. मायावी मर्कटाच्या रूपात असलेला भ्रांतिमती त्या प्रयत्नाला दुजोरा देत होता.

उग्रदंड राक्षस आपली दगडी गदा उगारून त्यांना दरडावून सांगत होता–"मला तुमच्यापैकी कोणाच्या मदतीची गरज नाही. भल्लूकपाद पर्वतावर माझा एक नातेवाईक राहतो. त्याला बंदीमुक्त करावयाचे आहे मला."

ते ऐकून मायावी मर्कट दात काढून हंसत थट्टा उडवीत ओरडून म्हणाला– "तो नातेवाईक कोण, तुझा भाऊच नाही का? आतां बंदीमुक्तच काय, जीवनमुक्त झाला आहे! माझे गुरु तांत्रिक मिथ्या मिश्र यांनी त्याला केव्हांच जमिनीत गाडून पुरून टाकले आहे. तू शहाणपणाने जितकेतू महाराजांच्या आश्रयाला राहून पुढील आयुष्य सुखाने घालव."

"माझ्या मोठ्या भावाला त्या तांत्रिकाने खरोखरच ठार केले आहे का? की तू खोटे बोलतो आहेस?" असे म्हणत उग्रदंड राक्षस दांत ओठ चावू लागला.

मायावी मर्कट त्याला काही उत्तर देणार इतक्यात मंत्री जीवगुप्त त्याला अडवून म्हणाला–"उग्रदंडा! जुन्या गोष्टी सर्व विसर! आमच्या राज्यात कोणी एक राक्षस राहतो आहे, या गोष्टीचा आमच्या महाराजांना फार मोठा अभिमान वाटेल. तू आपले पुढील आयुष्य यासाठीच आमच्या महाराजांच्या आश्रयाला राहून सुखाने काढ."

"म्हणजे, माझ्याकडून कोणत्याही मदतीच्या अपेक्षा ठेवल्याशिवाय तुमचे महाराज माझा सर्व आतित्य सत्कार करणार म्हणतोस?" उग्रदंड राक्षसाने विचारले.

"तुझ्या एकाच एका मदतीची अपेक्षा आहे. आम्ही आतां किल्लयात शिरण्याच्या विचारात आहो. तेथे भल्लूक मांत्रिकाला, आमचा पळून गेलेला एक आरोपी कालीवर्मा याला आणि राजा दुर्मुखाला ठार करून त्यांच्या ठिकऱ्या उडवायला आम्हांला तू मदत कर, म्हणजे झाले!" मंत्री जीवगुप्त म्हणाला.

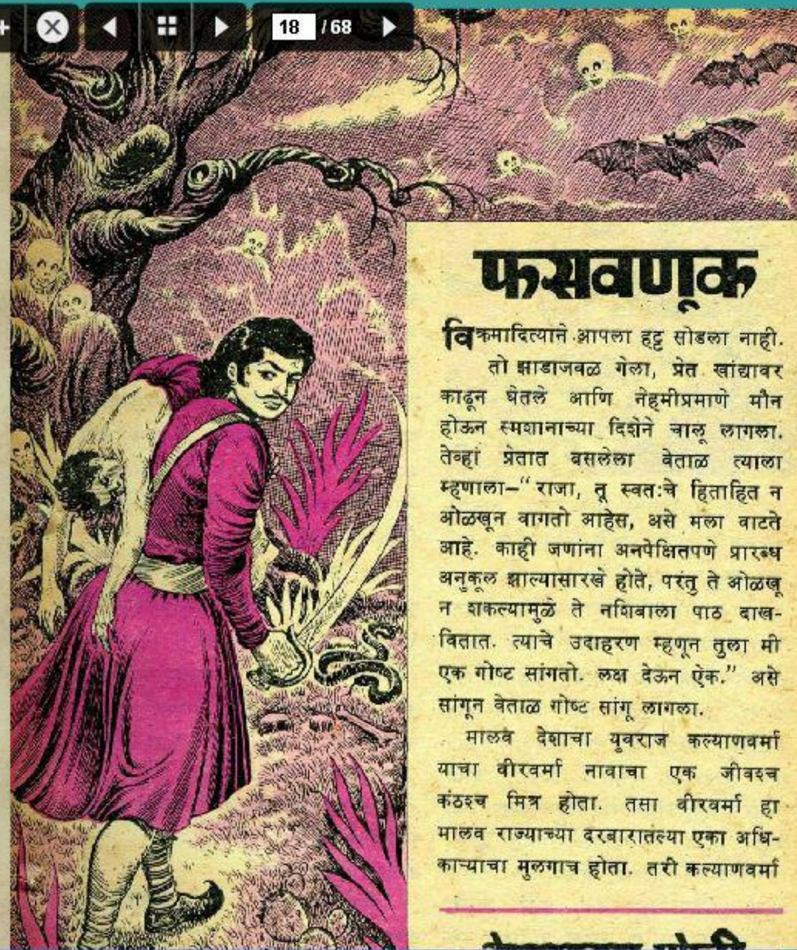
उग्रदंड काही उत्तर देणार इतक्यात किल्लयातून रेड्यावर बसून भल्लूक मांत्रिक व त्याच्याबरोबर इतर सर्व एकदम बाहेर आले. त्यांना पाहून भयकंपित झालेला मंत्री किंकर्तव्य विमूढ होऊन जागच्या जागी उभा राहिला. त्याने बाजूला घोड्यावर उभे असलेल्या सामंताकडे व मायावी मर्कटाकडे पाहिले.

उग्रदंड राक्षस फक्त एकदांच जोराने हुंकार करीत म्हणाला–"मंत्र्या! तुला व तुझ्याबरोबरच्या या सर्व दुष्टांना मी ही पहा, कोणती मदत करावी म्हणत आहे ते!" असे म्हणत त्याने दगडी गदा हाताजवळच असलेल्या मायावी मर्कटाच्या टाळक्यात मारायला म्हणून नेम धरून फेकली.

मायावी मर्कटाने वार चुकविण्यासाठी विद्युत वेगाने घोड्याच्या पाठीवरून उडी मारली आणि तो बसला होता त्या घोड्याच्या डोक्यात उग्रदंडाची गदा आदळली.

(क्रमशः)

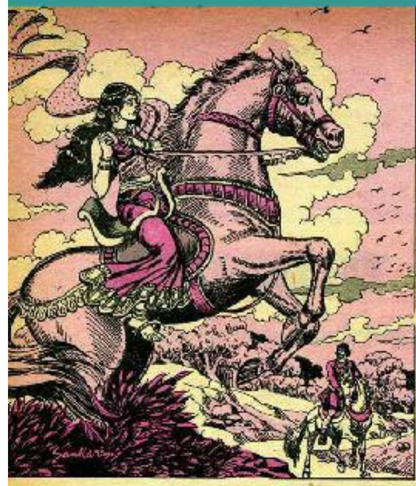

फसवणूक

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू स्वतःचे हिताहित न ओळखून वागतो आहेस, असे मला वाटते आहे. काही जणांना अनपेक्षितपणे प्रारब्ध अनुकूल झाल्यासारखे होते, परंतु ते ओळखू न शकल्यामुळे ते नशिबाला पाठ दाखवितात. त्याचे उदाहरण म्हणून तुला मी एक गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

मालव देशाचा युवराज कल्याणवर्मा याचा वीरवर्मा नावाचा एक जीवश्च कंठश्च मित्र होता. तसा वीरवर्मा हा मालव राज्याच्या दरबारातल्या एका अधिकाऱ्याचा मुलगाच होता. तरी कल्याणवर्मा

भेदभाव न मानता मित्रत्वाच्या नात्याने त्याच्याशी वागे. त्यांचे पूर्वजन्मीचे काही तरी नाते असावे, असे सर्वांना वाटे.

एकदा वीरवर्मा शिकारीला गेला असतां भटकून निर्जन स्थानी गेला. तेथे त्याला आकस्मिकपणे एका स्त्रीचा आर्तनाद ऐकू आला. त्याने आपला घोडा त्या बाजूला वळविला. त्याला एक स्त्री असाह्य अवस्थेत एका घोड्यावर बसलेली दिसली. घोडा बिथरलेला होता व मागच्या पायांवर उभा राहून तिला पाडण्याच्या बेतात होता.

वीरवर्माने आपला घोडा त्या बिथरलेल्या घोड्यासमोर नेला आणि त्याचा लगाम धरून त्याला पुढच्या पायावर उभे करण्यासाठी त्याला ओढले आणि त्याला मानेवर थोपटून त्याला धीर दिला.

घोड्यावर बसलेली स्त्री घोड्यापेक्षांही जास्त भ्यालेली दिसली. तिने, ती त्या अरण्यापलीकडच्या उदयपूरची राजकन्या स्वर्णकेशी असल्याचे व वनविहारासाठी आली असल्याचे सांगून तिच्या बरोबरचे लोक कोठेतरी राहून गेल्याचे आणि वाघाची डरकाळी ऐकून घोडा बावरून गेल्यामुळे त्याला आवरणे अशक्य झाल्याचे सांगितले व म्हणाली–"आपण आल्यामुळे वाचले. याबद्दल मी आपली अत्यंत आभारी आहे." तिच्या बोलण्या वागण्यावरून तिचे मन त्याच्यावर प्रथम दर्शनीच बसल्याचे वीरवर्माने ओळखले.

नंतर तिचे वडील तिच्यासाठी योग्य वर शोधीत असल्याचे व कालपर्यंत कोणी वर पसंत न पडल्याचे सांगून म्हणाली– "माझे बाबा बहुतेक स्वयंवर रचतील. त्या स्वयंवराच्या वेळी आपण अवश्य रहावे. होय, परंतु तुम्ही कोण हे मी विचारायलाच विसरले."

"मी मालवदेशाचा युवराज आहे. माझे नांव कल्याणवर्मा आहे." वीरवर्माने तिला सपशेल खोटे सांगितले.

"ठीक, आपण माझ्या स्वयंवराला यायला विसरू नका!" स्वर्णकेशी त्याला म्हणाली व तिच्या बरोबरचे लोक भेटल्यावर ती उदयपूरला निघून गेली. जातांना तिने वीरवर्माकडे कित्येकदां वळून पाहिले.

नंतर वीरवर्मा राजधानीत परतल्यावर कल्याणवर्माला भेटला व त्याला अरण्यात घडलेले वृत्त सांगून स्वर्णकेशीला त्याने स्वतःचे नाव कल्याणवर्मा असल्याचे सांगितले, ती गोष्टही सांगितली.

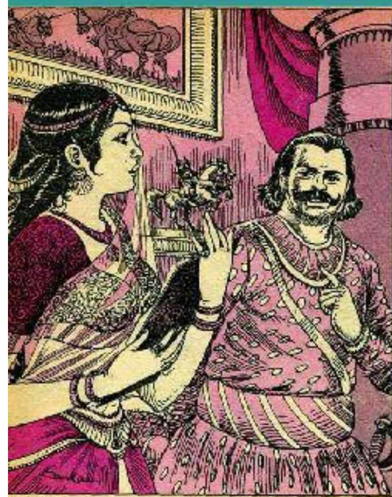
कल्याणवर्मा क्षणभर स्तब्ध राहिला व मित्राचे प्रेम यशस्वी व्हावे यासाठी प्रयत्न करण्याचे त्याने ठरविले. वास्तविक कल्याणवर्माच्या मनात स्वर्णकेशीशी विवाह करण्याची इच्छा होती. परंतु ती गोष्ट त्याने कोणासमोर ही व्यक्त केली नव्हती. आतां स्वर्णकेशीचे प्रेम त्याच्या मित्रावर असल्याचे कळल्यावर त्यांच्या प्रेमाच्या आड न येण्याचे ठरवून तो म्हणाला– "मित्रा, तुझे व स्वर्णकेशीचे लग्न व्हावे यासाठी माझ्याकडून होईल ती सर्व मदत मी करीन." असे कल्याणवर्माने वीरवर्माला वचन दिले.

स्वर्णकेशीने घरी गेल्यावर आपल्या वडिलांना अरण्यात घडलेले सर्व वृत्त सांगितले व तिचे रक्षण करणाऱ्या मालवदेशाचा युवराज कल्याणवर्मा याच्याशीच तिने लग्न करण्याचे ठरविले असल्याचेही सांगून टाकले. तिच्या वडिलांनी तिच्या

मनासारखेच होईल असे आश्वासनही दिले. कारण आपल्या मुलीचे लग्न कल्याणवर्माशी व्हावे असे दोघां आईबापांच्याही मनात होते. स्वर्णकेशीच्या मनात काय आहे, हे कळल्याशिवाय बोलण्यात अर्थ नाही, असा विचार करून ते आजपर्यंत तिच्याशी त्या विषयी बोलले नव्हते. आतां तिने स्वतःचा त्या गोष्टीचा उल्लेख केल्यावर त्यांनी लगेच आपला होकार दिला.

"मी स्वतःच तुझे लग्न मालवदेशाच्या युवराजाशी करून द्यायचा विचार करून त्याचे चित्रसुद्धा आपल्या वाड्यात आणून ठेवलेले आहे. ते तुझ्याच महालात लावण्याची व्यवस्था करतो." असे म्हणत

त्याने ते चित्र मागवून स्वर्णकेशीला दिले. ते चित्र पाहून स्वर्णकेशी दचकली. कारण त्या चित्रातली व्यक्ती व तिला अरण्यात वांचविणारी व्यक्ती दोघां काहीच साम्य नव्हते.

ती वडिलांना म्हणाली–"बाबा, मालव राजाला दोन मुलगे आहेत का?"

"नाही ग मुली! मालव राजाला एकुलता एक मुलगा आहे. तोच कल्याण-वर्मा व तोच युवराजही आहे!" तिचे बाबा म्हणाले.

"तरमग काही नाही. माणसात व त्याच्या चित्रात थोडा फरक असतोच नाही का थोडा?" स्वर्णकेशी म्हणाली.

"असेल, मी सुद्धा त्या मुलाला पहावे म्हणत होतो. तर मग मी त्याला एकदा बोलावतोच भेटून जायला." स्वर्णकेशीचे वडील म्हणाले.

थोड्याच दिवसांनी उदयपूरच्या राजा-कडून कल्याणवर्माला उदयपूरला येऊन जाण्यासंबंधी निरोप गेला. कल्याणवर्माने वीरवर्माला बोलाविले व म्हणाला–"तूच माझ्या ऐवजी उदयपूरला जाऊन ये. तू स्वर्णकेशीच्या वडिलांना कल्याणवर्माच असल्याचे सांगून त्याच प्रमाणे वागलास तरी स्वर्णकेशीला मात्र खरे काय ते सांगून टाक. तू माझे नाव सांगण्यापूर्वीच तिचे तुझ्यावर प्रेम जडले असल्याकारणाने तुझे प्रेम यशस्वी होईल. लग्न झाल्यावर खरी गोष्ट जगाला कळली तरी हरकत नाही." या शब्दांत कल्याणवर्माने वीरवर्माला सर्व नीट समजावून सांगितले.

वीरवर्मा युवराजाच्या सर्व लव्याजम्या-सह उदयपूरला आला आणि राजाला भेटला. कल्याणवर्माचे चित्र व वीरवर्मा यांच्यात फरक असल्याचे राजालाही कळले. म्हणूनच स्वर्णकेशी चित्रातल्या व्यक्तीला ओळखू शकली नाही! चित्रकाराचीच चूक असली पाहिजे, असे मनाचे समा-धान करून घेऊन उदयपूरचा राजा गप्प राहिला.

त्यानंतर वीरवर्मा स्वर्णकेशीच्या महालात गेला, तेव्हां ती त्याला म्हणाली–"माझ्या वडिलांनी तुमची भेट व्हावी म्हणून तुम्हांला बोलाविले. माझ्या वडिलांनी व तुमच्या वडिलांनी फार पूर्वीच आपला विवाह व्हावा यासाठी बोलणी केली होती. परंतु मला ती गोष्ट मुळीच माहीत नव्हती."

"आपलं लग्न लौकरच होईल अशी अपेक्षा करू या!" वीरवर्मा म्हणाला.

स्वर्णकेशी उठून शेजारच्या दालनात गेली व कल्याणवर्माचे चित्र घेऊन आली. तिने वीरवर्माला "हे चित्र कोणाचे हो?" म्हणून विचारले.

वीरवर्माने दचकून विचारले–"हे चित्र तुमच्याकडे कसे काय आले?" त्यावेळी त्याचा आवाज थोडा कापरा झाला होता

"माझ्याशी विवाह करणारा राजकुमार कोण, हे कळावे म्हणून हे चित्र आमच्या-कडे पाठविण्यात आले होते." स्वर्णकेशी म्हणाली.

वीरवर्मा संतापल्या सारख्या म्हणाला–"केवढी लबाडी? कल्याणवर्मा मला वचन देऊन असे फसवायला तयार झाला काय?"

"लबाडी कल्याणवर्माची नाही, तुझीच! माझ्या बाबांना तुझ्या विषयी खरी गोष्ट कळण्यापूर्वीच तू चालता हो कसा! नाहीतर नसत्या संकटात सापडशील!" स्वर्णकेशीने त्याला निरोप दिला.

त्याप्रमाणे वीरवर्मा कोणाला काही कळविल्याशिवाय निघून गेला. त्यानंतर

थोड्यात दिवसात कल्याणवर्मा व स्वर्णकेशी दोघांचा विवाह थाटामाटाने पार पडला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा, स्वर्णकेशीने प्रथम वीरवर्माशी विवाह करण्याचे ठरवून त्याला कां पाठमोरा पाठवून दिले. तो युवराज नव्हता म्हणून का? की चित्रातला कल्याणवर्मा जास्त रूपवान होता म्हणून? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"कल्याणवर्माला वाटत होते, त्याप्रमाणे स्वर्णकेशीने वीरवर्मा एक राजकुमार होता म्हणून त्याला मनाने वरले नव्हते. ती गोष्ट कळण्यापूर्वीच तिने त्याला वरले होते. तिच्या प्रेमावर त्याचा विश्वास होता म्हणूनच कल्याणवर्माने वीरवर्मालाच आपल्या जागी पाठविले व बजावून सांगितले होते की तिच्याजवळ खरे ते सांगून टाक. नंतर कल्याणवर्माचे चित्र पाहिल्याबरोबर स्वर्णकेशीने वीरवर्मा राजकुमार नसल्याचे ओळखले होते. तिने राजकुमाराशीच विवाह करावयाचे ठरविले असते तर वीरवर्माशी तिला काही बोलण्याची गरजच नव्हती. तो आपल्या प्रेमाला पात्र आहे की नाही, हे कळावे म्हणून त्याला बोलवून त्याने खरे काय ते सांगावे यासाठी तिने संधी दिली होती. परंतु त्याने तो स्वत: कल्याणवर्मा नसल्याचे तर सांगितले नाहीच, शिवाय कल्याणवर्माच्या सल्लयाप्रमाणेही वागला नाही. आणखी वर कल्याणवर्माने त्याच्यासाठी केलेल्या त्यागाबद्दल ऋणी होण्याऐवजी त्याने लबाडी केल्याचे बोलायला सुद्धा कचरला नाही. अशा परिस्थितीत स्वर्णकेशी त्याच्याशी विवाह कशी काय करणार?"

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

सूक्ष्म परीक्षा

महेंद्रपूरचा राजा मार्तंडवर्मा याने आपल्या मंत्र्यांपैकी मणिमंत हा अधिक कुशाग्रबुद्धीचा असल्याचे ओळखून त्याला आपला प्रधानमंत्री नेमण्याचे ठरविले.

परंतु शुक्र नावाचा दुसरा मंत्री राणीच्या जवळच्या नात्यातला होता. म्हणून राणीने त्यालाच प्रधान मंत्री नेमावे असा हट्ट केला. तिने राजाला विचारले–"शुक्र मणिमंताहून कोणत्या बाबतीत कमी आहे? तो सुद्धा फार हुशार आहे, म्हणून त्यालाच प्रधान मंत्री नेमावे."

"मणिमंताहून शुक्र जास्त बुद्धिमान असल्याचे सिद्ध झाल्यास मी त्यालाच आपला मंत्री म्हणून नेमीन!" असे राजाने वचन दिले.

इतक्यात एक समस्या राजापर्यंत आली, राजधानीतला एक प्रमुख कोटयाधीश लग्न करावयाचे होते. तिला तिघां जणांनी मागणी घातली. तिघे तरुण सर्व तऱ्हेने योग्य होते. शिवाय तिघे एकाच गुरूचे शिष्य होते. तिघांचे वय एक व तिघेही रूपवानही होते.

त्या तिघांत कोण सर्वोत्तम वर होईल, याचा निर्णय करणे त्या कोटयाधीशाला शक्य झाले नाही, म्हणून त्याने त्या तिघांच्या गुरूलाच ती गोष्ट विचारली. गुरूने योग्य व्यक्तीला ओळखण्यासाठी तीन सूचक वस्तू तिघांना दिल्या. एकाला माती, दुसऱ्याला धान्य व तिसऱ्याला पाणी.

या वस्तूंपैकी कोणती वस्तू मुख्य आहे हे ओळखणारा परीक्षक हवा. तरच माती उत्तम म्हणणारा, धान्य मुख्य म्हणणारा की पाणी मुख्य म्हणणारा, कोणता खरो-

Fullscreen 127 26 / 68

परीक्षक योग्य असेल तरच हा परीक्षा होणार. म्हणून सल्ला घ्यायला राजाकडेच तो कोटीश्वर आला.

राजाने तिघां तरुणांना राजसभेत बोलाविले व विचारले–"तुमच्या गुरूने तुम्हांला एकेक वस्तू दिली आहे. ती सर्वात उत्तम कशी हे सांगा."

एका तरुणाने मातीचे महत्व सांगितले. म्हणाला–"मातीच सर्वात श्रेष्ठ. मातीत बी पेरून पाणी घातले तरच पीक निघते. माती नसेल तर उत्तम बी व पाणी असून काय उपयोग?"

दुसरा तरुण धान्याचे महत्व सांगुन म्हणाला–"प्राणिमात्राला धान्य आवश्यक असते. नुसत्या मातीने कोणती उत्पत्ती होऊ शकेल का? म्हणून गुरुवर्यांनी दिलेले धान्यच सर्वात श्रेष्ठ आहे!"

तिसऱ्या मुलाने पाणी श्रेष्ठ असल्याचे सांगितले. म्हणाला–"शेत किती चांगले असले, बीसुद्धां चांगले असले आणि पाणीच नसले तर बी कसे रुजेल?"

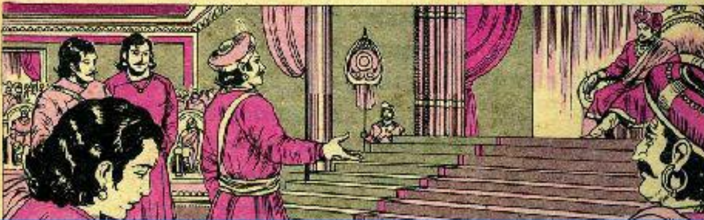
राजाने शुक्राला विचारले–"तुमचे काय मत आहे, यांच्यापैकी तुला कोण श्रेष्ठ वाटतो?"

शुक्र म्हणाला–"सर्वात श्रेष्ठ पाणीच आहे, यात शंका करण्याचे कारणच काय?" त्याने तिसऱ्या तरुणाच्या बाजूने मत दिले.

राजाने मणिमंताला विचारले–"तुमचे काय मत आहे?"

मणिमंत म्हणाला–"गुरूने दिलेल्या तिन्ही वस्तूंची परीक्षा केल्याशिवाय मी याचे उत्तर देऊ शकणार नाही." असे सांगून त्याने पाणी चाखून पाहिले. ते खारट होते. ते निरुपयोगी असल्याचे सांगून त्याने धान्य पाहिले. ते भाजलेले होते. ते बी म्हणून लावले तर उगणे शक्य नाही असे सांगितले व म्हणाला–"मातीच उत्तम आहे! गुरूने सूचक वस्तू देऊन कोणता शिष्य श्रेष्ठ आहे, हे न बोलतां सुचविले."

कोटीश्वरासमोरच्या समस्येला तोड निघाली. त्यानंतर राणीने शुक्रालाच प्रधान मंत्री नेमण्यासाठी हट्ट धरला नाही.

सर्व सोंगच!

एका गावात रामू व सोमू नावाचे दोघे नट रहात असत. रामूचा देवावर थोडा देखील विश्वास नव्हता. सोमू नीती अनीतीचा फारसा विचार करीत नसला तरी देवावर मात्र त्याचा कमालीचा विश्वास होता. सोमूला रामूचा देवावर विश्वास नाही, हे चांगले माहीत होते. तो म्हणून रामूचा थोडासुद्धा आदर करीत नसे.

परंतु एकदां असं झालं की कोणतातरी सण गावात होता आणि गावकऱ्यांनी एक नाटक बसविले. त्यात रामूला एका मोठ्या भगवद्भक्ताचे व सोमूला एका अत्यंत इमानदार व नीतिवान नागरिकाचे पात्र धारण करावे लागले. दोघे उत्तम नट होते, हे सांगायलाच नको. दोघांची कामें फारच छान झाली.

दुसऱ्या दिवशी पिंपळाच्या पारावर सर्व जमले तेव्हां रामूने सोमूला विचारले–"मी विचारतो, प्रथम हे सांग, देव आहे कोठे? सर्व खोटे आहे, खोटे!"

सोमूने संतापून त्याला विचारले–"काय रे तुझा देवावर विश्वास नाही आणि तू तर भक्ताचा पार्ट छान केलास की?" सर्व रामूकडे पाहून खदखदां हसू लागले.

रामू जरासुद्धा न कचरता म्हणाला–"त्यात काय रे, सोमू? ते सर्व सोंगच नाही का रे? तू नाही का मोठ्या नीतिवानाचे सोंग केलेस?"

या खेंपेस सर्व सोमूकडे पाहून हसले.

कष्टाचे काम

चिरंजीवी नावाचा एक विद्वान ज्ञानी पुरुष देशाटन करीत चंद्रसेन महाराजांच्या दरबारात आला. त्यावेळी दरबारात या प्रश्नावर चर्चा चालू होती की–"या जगात सर्वात कष्टाचे काम कोणते ?"

प्रत्येक जण उठून उत्तर देत होता. काही म्हणाले–"स्वर्गप्राप्ती ही सर्वात कठीण!" आणखी काही म्हणाले–"अमरत्व सर्वात कठीण!" काही जण म्हणाले–"देवाचं प्रत्यक्ष दर्शन सर्वात कठीण!"

राजा ती सर्व उत्तरे ऐकून चिडून म्हणाला–"स्वर्ग, अमरत्व आणि देव, या सर्वांची आपल्याला काही माहीती नाही. आपल्यापैकी कोणी त्यांना पाहिलेले नाही. काही जण त्यांचे अस्तित्व मानतात, तर काही जण मानीत नाहीत. कोणी पाहिल्याचे सांगितलं तर त्याचा खरेपणा त्यांना सिद्ध करता येणार नाही. तेव्हां आपल्याला माहीत असलेल्या बाबतीत कोणती गोष्ट सर्वात कष्टसाध्य आहे, सांगा."

नंतर एक म्हणाला–"खरे बोलणे सर्वात कठीण काम आहे." दुसरा म्हणाला–"एक पत्नीव्रत", तर आणखी एकजण म्हणाला–"दान करणे कठीण काम आहे."

राजाला यांपैकी एकही उत्तर रुचले नाही. त्यावेळी चिरंजीवी उठून आपला परिचय देऊन म्हणाला–"स्वतःच्या इच्छा वासना जिंकणे सर्वात जास्त कष्टसाध्य काम आहे, असे माझ्या मनाला वाटते."

राजाने उलट प्रश्न केला–"कां ?"

चिरंजीवी म्हणाला–"हरिश्चंद्र सत्यवादी होता, रामाने एक पत्नीव्रताचे पालन केले. शिबी, दधीची व कर्ण दानी होते. परंतु हे सर्व गुण त्यांच्या इच्छेनुरूप होते म्हणून ते यशस्वी झाले. या जगाच्या मुळाशी इच्छा असते. महापुरुष किंवा पापी माणूस सर्व तिचे गुलाम असतात."

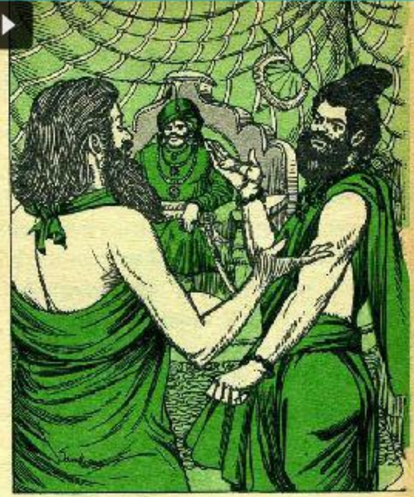
राजा चिरंजीवीचे उत्तर ऐकून खूष झाला व त्याने त्याला काही पारितोषिके दिली.

दरबारात दुर्जय नावाचा एक दरबारी होता. त्याला, एका अनोळखी व्यक्तीला पारितोषिके दिलेली खपली नाहीत. तो म्हणाला–"प्रभो! इच्छा वासनांना जिंकणे मुळीच कठीण नाही. वासनांना काबूत ठेवणारी एक व्यक्ती जवळच्या अरण्यात राहते आहे. महाराजांची परवानगी मिळाल्यास मी त्याच्या करवी आपले म्हणणे सिद्ध करून दाखवीन."

"तू सिद्ध करून दाखवू शकलास तर चांगले पारितोषिक देण्याचे मी वचन देतो. नाही तर तुला तुरुंगवास भोगावा लागेल." राजा म्हणाला.

दुर्जयने आपल्या ओळखीच्या एका माणसाला ऋषीचे सोंग करायला लावून त्याने दरबारात गेल्यावर काय बोलायचे व कसे वागायचे हे नीट समजावून सांगितले आणि दरबारात घेऊन आला. राजाला म्हणाला–"मी म्हटले ते थोर पुरुष हेच."

त्या माणसाच्या मनात इच्छा वासना आहेत की नाहीत याची परीक्षा घ्यायला

जीवीने त्या व्यक्तीस अनेक वस्तूंची प्रलोभने दाखविली. परंतु त्याला कोणत्याही वस्तूची गरज नसल्याचे आढळले.

चंद्रसेन राजा म्हणाला–"तुम्हांला मी हे सर्व राज्य देतो. ते संभाळा."

तो म्हणाला–"मी सर्वसंगपरित्याग केला असतां मला तुमचे राज्य किंवा राज्य-वैभवाची गरजच काय ?"

चिरंजीवी म्हणाला–"महात्मन्! आपल्यासारखी थोर माणसे या जगात क्वचितच भेटतात. आपण उद्या पुन्हां एकदां दरबारात आलात तर आपल्याला इच्छा वासना आहेत की नाहीत, हे मी सिद्ध

आपल्या मनांत इच्छा आहेत हेच सिद्ध होईल."

चिरंजीवीने कोणत्या हेतूने तो डाव टाकला होता, कोणाला कळले नाही. उघड-पणे काही नको असे सोंग करीत असला तरी त्याच्या मनात इच्छा आहेत हे दाखविणे शक्य आहे, असे चिरंजीवीला वाटत असावे, तो सोंगाड्या ऋषी फार सावधगिरीने वागला. कोणी व्यक्ती त्याच्याकडे आली की त्याला वाटे की चिरंजीवीनेच त्या व्यक्तीला पाठविले असावे आणि तो फार सावध राहिला.

दुसऱ्या दिवशी दुर्जय त्या सोंगाड्या साधूला बरोबर घेऊन दरबारात आला. चिरंजीवी त्या व्यक्तीस पाहतांच म्हणाला—"तुमच्या मनात इच्छा आहे की नाही हे सिद्ध करण्यासाठी मी बोलाविले होते. तुम्ही कशासाठी आलात?"

"तू कसे सिद्ध करणार, हे पाहण्या-साठी आलो आहे!" तो ढोंगी साधू म्हणाला.

राजसभेत सर्व चकित होऊन चिरंजी-वीच्या चातुर्याची वाट पहात होते. चिरंजीवी म्हणाला—"महात्मन्, तुम्हांला इच्छा नाही, कसे म्हणता? तुम्हांला इच्छा नाही, हे सिद्ध करण्यासाठीच नाही का तुम्ही ठरल्या वेळी अरण्यातून येथवर आलात? एका दिवसानंतर या म्हटलं तर आपण कबूल झालात. तुमच्या मनात इच्छा होती हेच तर सिद्ध होते!"

चंद्रसेन राजा दुर्जयकडे वळून म्हणाला—"तू हारलास म्हणून तुला आतां तुरुंगवास भोगावा लागेल."

चीरंजीवीने निवेदन केले—"महाराज, यात दुर्जयची चूक मुळीच नाही. इच्छा वासनांना जिंकणे हे आत्ताच तर सिद्ध झाले. मी म्हटले ते बरोबर नाही असे वाटल्यानेच दुर्जयने आपली बाजू सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला होता. म्हणून त्याला माफ करून सोडून द्यावे."

राजाने दुर्जयला माफ केले व चिरंजी-वीच्या चातुर्याची वाखाणणी केली.

दुर्वास ऋषी

दुर्वास या शब्दाचा अर्थ आहे, ज्याला घरदार नाही अशी व्यक्ती. या ऋषीला घरदार काही नव्हते, असेच दिसते.

दुर्वास हे अत्री अनुसूयेच्या पोटी शंकराचा अंश म्हणून जन्मले. या दंपतीला त्रिमूर्तींचे अंश म्हणून तीन मुलगे झाले. उरलेल्या दोघांपैकी ब्रह्मदेवाचा अंश चंद्र जन्मला व विष्णूचा अंश म्हणून दत्तात्रेयाचा जन्म झाला.

शंकराने त्रिपुराचा वध केला आणि बाण घेऊन परत येत असतां तो बाण एका मुलाच्या रूपात दिसला. तेव्हां देवांनी शंकराला विचारले—"हा कोण?"

तेव्हां शंकर म्हणाला, म्हणे—"दुर्वास!"

गंधमादन पर्वतावर दुर्वास ऋषी तप-श्चर्या करीत असता साहसिक नांवाचा एक गंधर्व तिलोत्तमा नामक एका अप्सरेबरोबर प्रेमलीला करीत असलेला दुर्वासाला दिसला. तेव्हां आपणही लग्न करून संसार करवा, असे दुर्वासाला वाटले.

त्याच वेळी और्व नावाचा एक गृहस्थ भेटला. त्याने कंदली नावाच्या आपल्या मुलीला दुर्वासाला देऊन तिचे लग्न करून द्यायचे मान्य केले.

दुर्वासाने काही दिवस तिच्याबरोबर संसार केला. परंतु कंदलीसुद्धा दुर्वास ऋषीसारखीच फार तापट होती. अर्थातच दोघांचे पटले नाही. दुर्वासाने संसाराचा वीट आल्यामुळे पुन्हां जंगलात जाऊन तपश्चर्या सुरू केली.

पांडवांचा जन्म व्हायला दुर्वास ऋषीच मुख्य कारण होते. एकदां कुंती कन्या असता दुर्वास ऋषी कुंतीभोज राजाकडे गेले. तेथे कुंतीनें दुर्वास ऋषींची जी सेवा केली त्याबद्दल त्यांनी खूष होऊन तिला एक मंत्र दिला. त्या मंत्राचा प्रयोग करून

कुंतीने सूर्याचे आवाहन केले व तिच्या पोटी कर्णाचा जन्म झाला.

लग्न झाल्यावर तिने तिचे पती पांडुराजा यांच्या अनुमतीने तिने अनुक्रमे यम, वायू, इंद्र यांचे आवाहन केले व त्यांच्या कृपेने धर्मराज, भीम व अर्जुन जन्मले. तो मंत्र कुंतीने माद्रीला दिला व त्याच मंत्राच्या सहाय्याने माद्रीला अश्विनीकुमारांच्या कृपेने नकुल व सहदेव झाले. अशातऱ्हेने दुर्वास ऋषी हे महाभारत कथेचे मूळ कारण झाले असे म्हणतां येईल.

परंतु दुर्वास ऋषीला तो गौरव देणेसुद्धा उचित होणार नाही. कारण पांडव अरण्यवास करीत असतां त्यांची मान खाली व्हावी यासाठी दुर्योधनाने चिथवल्यावरून दुर्वास ऋषी शेंकडो ब्राह्मणांसह पांडव अरण्यवास करीत असतां तेथे गेले. धर्मराजाने सर्वांना जेवणाचे आमंत्रण दिले. परंतु त्या पूर्वीच सर्व पांडवांची जेवणे झाली होती. द्रौपदीने अक्षयपात्र धुवून ठेवून दिले होते.

इतक्या ब्राह्मणांना जेवायला कसे वाढावयाचे ही चिंता द्रौपदीला पडली. परंतु तिने धावा करतांच कृष्णाने येऊन तिने धुवून ठेवलेल्या अक्षयपात्रात एक शीत राहून गेले होते ते खाल्ले. लगेच स्नानाला नदीवर गेलेल्या दुर्वास ऋषी व इतर ब्राह्मणांची पोटे भरली. आता जेवायचे कसे, या विचारात दुर्वासासह सर्व ब्राह्मणमंडळी पडली आणि पांडवांचा निरोप न घेता परस्पर निघून गेले.

दुर्वास ऋषींची मान आणखी अशीच एकदां इंद्रामुळे खाली झाली होती. दुर्वास ऋषी संचार करीत असतां एका विद्याधरीने त्यांना एक पुष्पमाला दिली. ती पुष्पमाला घेऊन दुर्वास ऋषी इंद्रलोकी गेले आणि त्यांनी ती माळा इंद्राला दिली. इंद्राने ती माळा आपले वाहन ऐरावत याला ती दिली. ऐरावताने ती माला सोंडेत धरून तोडून फेंकून दिली. अशातऱ्हेने दुर्वास ऋषीचा तो फार मोठा अपमान झाला.

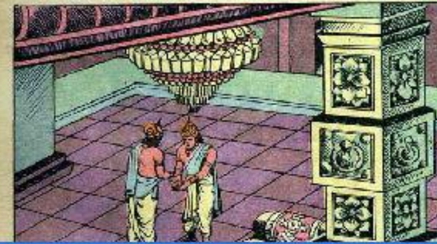

स्यमंतक मणी

सत्राजित नावाच्या राजाने इंद्राला प्रसन्न करून त्याच्या कडून स्यमंतक नावाचा मणी संपादन केला. तो दररोज आठ भार सोने देत असे.

एकदा कृष्णाने सत्राजिताला स्यमंतक मण्याविषयी विचारले आणि द्यायला सांगितले. परंतु सत्राजिताने त्याला साफ नकार दिला.

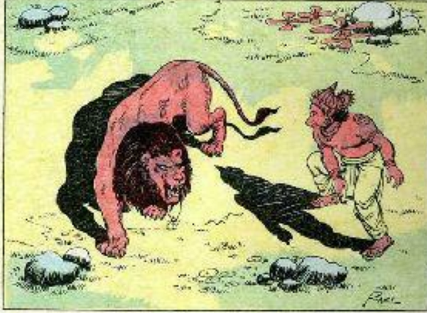

काही दिवसांनी सत्राजिताचा भाऊ प्रसेन तो मणी धारण करून शिकारीला निघाला.

अरण्यात प्रसेन शिकार करीत असता एका सिंहाने त्याला ठार केले व मणी घेऊन गेला.

त्याच वेळी जांबुवंताने त्याला वाटेत अडविले व त्याला ठार केले आणि स्यमंतक मणी नेऊन आपली मुलगी जांबुवतीला दिला.

स्यमंतक मणी कृष्णानेच चोरला असल्याची अफवा सर्वत्र पसरली. तो आरोप जावा म्हणून कृष्ण प्रसेनचा शोध काढीत अरण्याच्या वाटेने जांबु-वंताच्या गुहेपर्यंत पोचला. त्याच्याशी युद्ध करून कृष्णाने त्याचा पराभव केला.

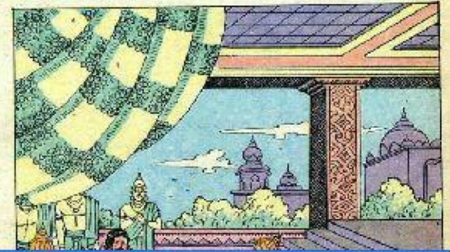
जांबुवंताने कृष्णाला स्यमंतक मणी देऊन आपली मुलगी जांबुवती हिचे लग्नही त्याच्याशी करून दिले. ती कृष्णाच्या आठ राण्यांपैकी एक होती.

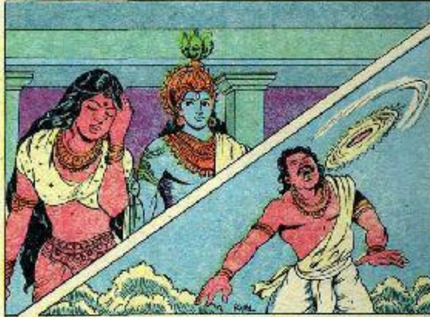
कृष्णाने स्यमंतक मणी सत्राजिताला नेऊन दिला. सत्राजिताने त्याबद्दल खूप होऊन आपली मुलगी सत्यभामा हिचे लग्न कृष्णाशी करून दिले.

खरोखरी सत्यभामेचे लग्न शतधन्वा याच्याशी व्हायला पाहिजे होते. कृतवर्मा व अक्रूर वगैरे यादवांनी शतधन्व्याला चिथविले व सत्राजितचा वध करायला सांगितले.

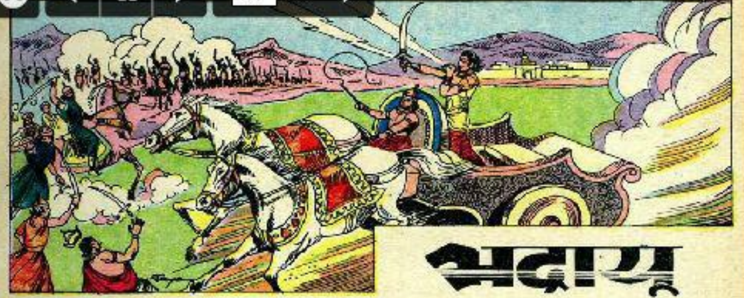
त्यामुळे शतधन्वाने सत्राजित झोपलेला असता त्याचा वध केला.

सत्यभामेला वडिलांच्या मरणाचे फार दुःख झाले व तिने श्रीकृष्णाला शतधन्व्याचा वध करण्यासाठी पाठविले. त्या युद्धात शतधन्वा मरण पावला.

परंतु स्यमंतक मणी शतधन्व्याजवळ नव्हता. तो त्याचा मुलगा भोज याच्याकडे गेला होता. अक्रूराने तो आणून कृष्णाला दिला. स्यमंतक मण्यामुळे जी हिंसा झाली त्याबद्दल अक्रूराने कित्येक यज्ञ केले.

भद्रायू

दशार्ण देशाच्या राजाचे नाव वज्रबाहू होते. त्याला सुमती नावाच्या बायको बरोबर आणखी अनेक होत्या. त्यात सुमती एकटीच गरोदर झाली. ते पाहून इतर बायकांचा मत्सराग्नी पेटला आणि त्यांनी तिला काहीतरी औषध खायला दिले.

कालक्रमाने सुमतीला एक मुलगा झाला. परंतु बाळबाळंतीण त्या औषधामुळे रोगी झाली. दोघं नेहमी रडत कण्हत असलेली पाहून वज्रबाहूला ते असह्य झाले आणि त्याने दोघांना अरण्यात पोचते केले.

तेथून सुपती आपल्या मुलाला घेऊन वैश्यपूरला गेली. तेथे एका वैश्याच्या बायकोने सुमतीला प्रेमाने बोलावून आपल्या घरातच ठेवून घेतले. परंतु काही दिवसांनी तिचा मुलगा मरण पावला. ती पुत्रशोकाने रडत असतां तेथे ऋषभयोगी आले व त्यांनी तिचे सांत्वन केले. तरी तिचे रडणे थांबले नाही. तेव्हां त्या योग्याने त्या मुलाच्या मृतदेहावर भस्म टाकून त्याला जिवंत केले. त्याचे नाव भद्रायू.

त्यानंतर भद्रायू वैश्यकुमाराबरोबरच लहानाचा मोठा झाला. काही काळ लोटल्यावर ऋषभ योगी पुन्हा आले व त्यांनी चंद्रहास नावाची एक तलवार व एक शंख दिला.

आणखी काही काळ लोटला. मगधच्या राजाने वज्रबाहूचा पराभव करून दशार्ण देश बळकावला. ती बातमी भद्रायला कळली. लगेच भद्रायू आपली चंद्रहास तलवार व शंख घेऊन युद्धाला निघाला. त्याने वैश्यकुमाराला आपला सारथी केला व मगध देशावर चालून गेला. त्याने मगध राजाला जिंकले आणि दशार्ण देश त्याच्या पित्याला सोपवून तो परत वैश्यपुराला आला. परंतु मदत करणारा हा तरुण

वीर आपलाच मुलगा असल्याचे मात्र वज्रबाहूला कळले नाही.

ऋषभयोगीने भद्रायूच्या हिताचे आणखी एक कार्य केले. तो चंद्रांगद नावाच्या राजाकडे गेला आणि भद्रायूच्या शौर्य पराक्रमाचे वर्णन करून त्याला म्हणाला– "तू आपली मुलगी कांतिमालिनी हिचे लग्न भद्रायूशी करून दे."

चंद्रांगदने अत्यंत प्रेमपूर्वक भद्रायूला निरोप पाठवून बोलाविले आणि त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले. त्या लग्नाला त्याने सर्व राजेरजवाड्यांना निमंत्रणे पाठविली. अर्थात् त्या लग्नाला वज्रबाहूसुद्धा हजर होता. त्याने नवऱ्या मुलाला ओळखले. आपले राज्य परत मिळवून देणारा शूर पराक्रमी वीर तोच होता. म्हणून त्याने त्याला विचारले–"तू कोणाचा मुलगा ?"

"आपलाच मुलगा!" असे सांगून चंद्रांगदने सर्व पूर्वेतिहास त्याला सांगितला. बज्रबाहूला त्याने केलेल्या दुष्टपणाबद्दल फार पश्चात्ताप वाटला. त्याने भद्रायूला व त्याची आई सुमतीला अत्यंत आदरपूर्वक दशार्णदेशाला बोलावून नेऊन त्याचा राज्याभिषेक करविला.

राजा होताच भद्रायूला एक विचित्र सत्यपरीक्षा द्यावी लागली. तो आपल्या बायकोबरोबर वनविहार करून काही वेळ एका झाडाखाली विश्रांती घेत बसला असता एक ब्राह्मण "पाहि माम् पाहि माम्" ओरडत आला व म्हणाला–"एक वाघ माझ्या बायकोला धरून नेत आहे." भद्रायूने शरवृष्टी करून वाघाला मारण्याचा प्रयत्न केला. परंतु काही फायदा झाला नाही.

"कोठे आहे तुझा तो शंख आणि ती तलवार? तू इतका बलहीन राजा असशील असे नव्हते वाटले मला."

भद्रायू म्हणाला–"माझी बायको, माझा देह, माझे राज्य यांपैकी काय वाटेल ते घे!"

"तू थोर वीर व साहसी आहेस. तुझी परीक्षा घेण्यासाठीच मी हे केले!" असे सांगून ब्राह्मण निघून गेले.

सूक्ष्म भेद

एकदां एक राजा व त्याचा मंत्री वेष पालटून देशाची स्थिती स्वतः पाहून येण्यासाठी म्हणून निघाले. तसे ते दोघे देशस्थिती पहायला जात व कोणाला थोडी फार मदत हवी असली तर ती करीत. एकदा ते रामपूर नावाच्या गावी रघुनाथराव नांवाच्या गृहस्थाकडे गेले व म्हणाले–"आम्ही प्रवासी आहो, जेवायची व्यवस्था होऊ शकेल का ?"

"तुम्ही कितीजण आहांत ?" रघुनाथरावांनी विचारले व दोघेच असल्याचे कळल्यावर व्यवस्था करण्याचे मान्य केले आणि रात्री दोघांना पंचपक्वान्नांचे जेवण वाढले.

त्यानंतर राजा व मंत्री कृष्णपूर नावाच्या गावी किसनराव नावाच्या गृहस्थाकडे गेले व रघुनाथरावांना विचारले तसेच विचारले–"जेवायची व्यवस्था होऊ शकेल का ?"

"करतो की, तुम्ही किती जणं आहां ?" किसनरावांनी विचारले. दोघे असल्याचे कळल्यावर उत्तम जेवण करून वाढले.

राजधानीत पोचल्याबरोबर राजाने किसनरावांकडे दर महिन्याला शंभर रुपये पाठविण्याची व्यवस्था करायला मंत्र्याला सांगितले. तेव्हां मंत्र्याने विचारले–"रघुनाथरावांनी सुद्धा आपला चांगला पाहुणचार केला होता की ? त्यांनाच कां वगळलेत ?"

"रघुनाथरावांनी आपण दोघेच असल्याचे कळल्यावर जेवणाची व्यवस्था करण्याचे मान्य केले. वीस जण असते तर मान्य केले असतेच असे नाही. किसनरावांनी जेवण वाढायला प्रथम मान्य केले व किती जणांसाठी सैंपाक करावा लागेल हे कळावे म्हणून 'किती जणांसाठी' म्हणून विचारले. त्यांनी केलेला पाहुणचार उच्च कोटीचा होता.

अपशकून भोंवला

रामराव सावकारांचा शकुनापशकुनांवर फार विश्वास होता. ते बाजाराच्या दिवशी शहरात जायचे ठरवून पहाटे उठले व दार उघडतात ते समोर व्यंकटरावांच्या घरचं पाळलेले मांजर दिसले.

उजाडतांच या दरिद्री मांजराचे तोंड पाहिले, आजचा दिवस कसा जातो की काय, असं मनात म्हणत रामराव घरात गेले आणि पडून राहिले. गोंधळलेल्या मन:स्थितीत अंथरुणावर ते पडले आणि म्हणून दार लावून घ्यायला विसरले. तेवढ्यात एका चोराने बाहेरून दार उघडे असल्याचे हेरले आणि आत शिरला. सावकारांची पैशाची पेटी डोक्याजवळ होती ती त्याने उचलली.

चाहूल लागतांच रामराव उठून बसले व "चोर, चोर" म्हणून ओरडले आणि चोराला धरायला धावले. चोराने ती पेटीच रामरावांच्या डोक्यात एकदां हाणली आणि पेटी घेऊन काळोखात पसार झाला.

पेटी गेलीच. उठल्याबरोबर मांजराचे तोंड पाहिले त्याचाच हा परिणाम झाला, असा विचार करीत रामरावांनी मांजराला मनांत खूप शिव्या दिल्या आणि चोरीचा रिपोर्ट कोतवाल चावडीवर देण्यासाठी शहराकडे निघाले.

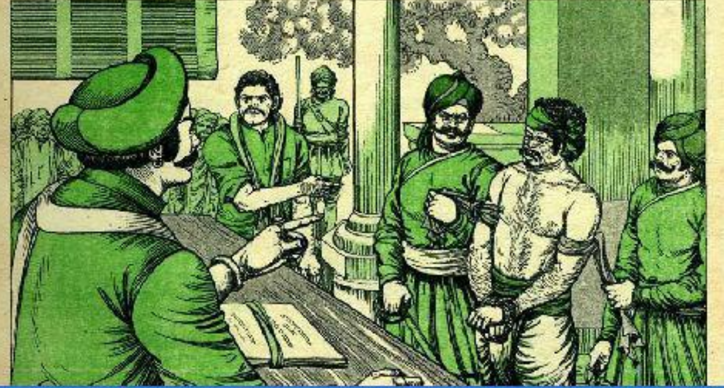
तो कोतवाल म्हणजे दुसरा तिसरा कोणी नव्हता. रामरावांचा मेहुणाच, म्हणजे धाकट्या बहिणीचा नवरा भीमराव होता. रामराव सावकारी करीत म्हणून भीमरावाने आपले पैसे मेहुण्याकडे बिनव्याजी ठेवून दिले होते. त्याने कितीदा पैसे परत मागितले, परंतु रामराव, "देतो रे!" "देतो रे!" म्हणून सांगत टाळीत आले होते.

म्हणून भीमरावांनी जास्त लक्ष द्यावे यासाठी रामराव चोरीची गोष्ट सांगून म्हणाले—"हे पहा, भीमराव, त्या पेटीत तुला देण्यासाठी साठवून मोजून ठेवलेलेच पैसे होते. तेव्हां तुला थोडा त्रास झाला तरी चोराला तू पकडलंस तर तुझे पैसे अनायासे फिटतील. नाहीतर तुला द्यावयाचे पैसे जमा व्हायला आणखी किती दिवस लागतील, सांगणे कठीण आहे, बुवा! हा सर्व प्रकार त्या दरिद्री मांजरामुळेच घडला, पहा."

रामराव म्हणाला ते भीमरावाने सगळे ऐकून घेतले व म्हणाला—"मी चोराला पकडायचा चांगला प्रयत्न करीन समजा. परंतु चोरीशी मांजराचा संबंध कसा काय बुवा? मी पहाटे उठल्याबरोबर एका मांजराचे तोंड पाहिले, माझ्या घरात चोरी झाली का? बरं ते सोड, घरी जाऊन जेवून घे, पाहू. तुझी धाकटी बहीण पुष्कळ दिवसांनी भाऊ आला म्हणून तुला भेटली तर तिला बरं वाटेल."

रामराव जेवून खाऊन बहिणीशी चार गप्पा गोष्टी करून कचेरीत गेले. तोपर्यंत पोलीस शिपायांनी बाजारात एका चोराला मुद्देमालासह पकडून आणलेले होते. त्याने कोणाचा तरी खिसा कापला होता.

भीमराव त्या चोराला दरडावून चवकशी करीत होते त्याच वेळी रामराव आले. आल्याबरोबर चोराला पाहून ते म्हणाले—"हाच रे तो, हाच, भीमराव! यानेच आमच्या घरात शिरून चोरी केली व मला मारहाण करून सटकला. किती

हुशारीने काम केलेस, भीमराव! चोरीची फिर्याद केल्यावर दोन तासांच्या आत चोराला पकडलेस!" रामराव आनंदाच्या भरात मोठमोठ्याने बोलत होते, जणुंकाही त्यांची फिर्याद नोंदविल्यावर लगेच भीमरावाने चोराला धरले होते!

चोर सुद्धा रामरावांना पाहून चपापला. आपण खोटे बोललो तर कोतवाल बडवायला कमी करणार नाही या भीतीने त्याने विचारल्याशिवायच रामरावांची पेटी त्याने कोठे लपवून ठेवली आहे, ते सांगून टाकले. नंतर तो पुढे म्हणाला–"मी चोरी करून जन्मभरात आजपर्यंत पोलीसाच्या हाती सांपडलो नाही. आज उठल्याबरोबर मांजराचे तोंड पाहिले. 'आज चोरी करायला जाऊ नका!' असे बायकोने तीनतीनदां सांगितले, पण मी दुर्लक्ष केले व तो अपशकून असा भोंवला."

परंतु भीमराव म्हणाला–"रामराव, मला मात्र उठल्याबरोबर मांजराचे तोंड पाहाल्याचा फायदाच झाला. तुला दिलेले पैसे वसूल काय होतात, असे वाटले होते, परंतु पहा कसे वसूल झाले ते!" रामराव त्याच वेळी निघायला उठले.

भीमरावाचे कर्ज फिटल्याचा त्याला आनंद झाला खरा, परंतु रामरावाला मात्र वाटले की ते पैसे त्याला आणखी काही दिवस वापरायला मिळाले असते ते मिळाले नाहीत. त्याच विचारात ते घरी गेले.

गल्लीच्या तोंडावरच त्यांना व्यंकटराव उदास चेहऱ्याने येत असलेले भेटले.

रामरावांनी व्यंकटरावांना विचारले– "काय हो, असे उदास दिसतां आहां?"

"काय सांगू हो रामराव? निर्विघ्नपणे गेली दोन वर्षे वाटेल तिकडे हिंडणारे माझे मांजर आज अकस्मात् मेले की रे, गाडी खाली येऊन! आज बिचारीने उठल्याबरोबर कोणाचे तोंड पाहिले, न जाणे?" व्यंकटराव म्हणाले.

त्या मांजराने उजाडण्यापूर्वी आपलेच तोंड पाहिले होते, हे आठवून रामरावांच्या तोंडाला खीळ बसली.

आडपडदा

लखुजी पाटलांनी पुष्कळ पैसे मिळविले. ते सर्व त्यांनी स्वतःचा घाम गाळून मिळविले. म्हणून ते पैसे उधळणे त्यांना मुळीच खपत नसे. घरात खर्च होणाऱ्या पै नि पैचा हिशोब ते ठेवीत व सर्व खर्च त्यांच्या नजरे खालूनच जाईल अशी त्यांनी घरात रीत ठेवली होती. बायकोला सुद्धा ते पैसे वापरायला देत नसत.

एकदां सैंपाक करणारी बाई तिच्या मुलाला चांगलीशी नोकरी कोठेतरी मिळाली असे सांगून निघून गेली. म्हणून त्यांना एका नव्या सैंपाकिणीची गरज होती.

कोणीतरी पाठविल्याचे असे सांगून एक मध्यम वयाची बाई येऊन म्हणाली– "माझे नाव सावित्री. तुमच्या घरात सैंपाक करायला आले आहे. तुमच्या जुन्या सैंपाकिणीनेच तुमच्या घरात गरज सांगून पाठविले आहे."

ती बाई तशी नीटनेटकी व स्वच्छ दिसली. म्हणून लखुजींनी तिला विचारले– "दररोज उरलेला भात तू घेऊन जाशील का?"

सावित्री स्मित करून म्हणाली–"मी सैंपाक केला की भात उरणेच शक्य नाही. घरात कमी माणसे असोत की जास्ती सैंपाक सर्वांना पुरेल व उरणार नाही, अशा बेतानेच मी करते.

तिचे बोलणे वागणे पाहून लखुजींच्या मनाचे समाधान झाले व ते सावित्रीला म्हणाले–"या वेळचा सैंपाक कर. उद्यांपासून नियमित कामाला लाग." असे सांगून त्यांनी तिला बायकोकडे पाठविले आणि स्वतः कामाला निघून गेले.

"कामावर ठेवून घेण्यापुरता त्यांचा अधिकार, त्यानंतर माझा, बरं का! घरातल्या गोष्टी तू बाहेर कोठे बोललीस तर